

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

**ACTA HISTORICA
TOMUS CXLIV.**

HUNGARIA
SZEGED
2019

**ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
ACTA HISTORICA**

Főszerkesztő:
SZÁNTÓ RICHÁRD

Szerkesztőbizottság:

ALMÁSI TIBOR, DEÁK ÁGNES, PAPP SÁNDOR, TOMKA BÉLA,
SZÉKELY MELINDA, VARGA BEÁTA, ZIMONYI ISTVÁN

Az SZTE BTK Történelmi Intézete kiadványa

A kötetet gondozta:
Történelmi Segédtudományok Tanszék

Redegeberunt:
TIBOR ALMÁSI
FERENC PITI

Szerkesztette:
ALMÁSI TIBOR
PITI FERENC

Technikai szerkesztő:
FERWAGNER PÉTER ÁKOS

HU ISSN 0324-6965 (Nyomtatott)
HU ISSN 2676-9832 (Online)

Felelős kiadó:
Szegedi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Történelmi Intézet
A kiadó székhelye:
6722 Szeged, Egyetem u. 2.
Felelős kiadó személy:
Szántó Richárd

VARGA BEÁTA

Az ukrán államiság vitás kérdései az ukrán és orosz historiográfiában a 17. század közepétől napjainkig

1991-től, a szuverén Ukrajna megalakulásától kezdve az ukrán kormányzat számára olyan történelmi narratívák megfogalmazására volt szükség, amelyek az államiság megteremtésére irányuló évszázados törekvéseket hangsúlyozták az ukrán történelemben.¹ A jelenkori ukrán historiográfia és a politikai vezetés² a mai Ukrajnát a 17. századi „kozák állam”³ közvetlen utódjának tekinti, központba állítva Bogdan Hmelnyickijt mint a „Haza Atyját”. Vagyis egységesen a 17. századot nevezik meg azon időszak kezdetének, amikortól nyomon követhető az ukrán államiság kialakulása. Jelen tanulmány elsődleges céljának tekinthető, hogy bemutassa a Bogdan Hmelnyickij „államalapítói” tevékenységére vonatkozó nézeteket az ukrán és az orosz történetírásban a kezdetektől napjainkig.

Kulcsszavak: Ukrajna, államiság, ukrán és orosz historiográfia

Keywords: Ukraine, statehood, Ukrainian and Russian historiography

Az ukrán államiság vitás kérdései a 17. század közepétől 1991-ig

Bogdan Hmelnyickij nevéhez elsősorban az általa vezetett 1648–54. évi, a „kozákokkal tömegében azonosuló”⁴ ukrán nép felkelése kötődik, amely mozgalom erős és megbízható szövetséges hiányában lehanyaglott és egysége is megbomlott, ezért 1654. január 8-án a Perejaszlavi Radán az Oroszországhoz történő csatlakozás mellett döntöttek.⁵ A perejaszlavi egyezményt és az általa orosz védnökségnek nevezett orosz–ukrán viszonyt Hmelnyickij az első fontos lépésnek tekintette a függetlenséghez vezető úton. Az orosz–ukrán szerződést ugyanakkor a cári kormányzat kiváltságlevélként kezelte, az ukrán területek csatlakozását pedig azok behódolásának tekintette. Valójában az Ukrajna „befogadását” megfogalmazó „Márciusi cikkelyek” nem határozták meg konkrétan a Hetmanátus jogi státuszát Oroszor-

¹ SZ. JEKELCSIK: *Ukrajna története – Egy modern nemzet születése*. Budapest, 2004. 22.

² SZEREDA V.: Történelmi emlékezet Ukrajna elnökeinek hivatalos beszédeiben. *Regio* 18 (2007/3) 47–68.; Л. Д. КУЧМА: Поки сонце в небі сяє, тебе не забудуть: Із доповіді Президента України Леоніда Кучми на урочистих зборах 20 грудня 1995 року з нагоди 400-річчя від дня народження Б. Хмельницького. *Житомирщина* 1995. 26 грудня. 54.

³ P. R. MAGOCSI: *A History of Ukraine – The Land and Its Peoples*. Toronto, 2010. 209.

⁴ GEBEI S.: *Az Erdélyi Fejedelemség és a Zaporozsjei Had kapcsolatrendszerének vizsgálata 1648–1660 között*. Kandidátusi értekezés. Budapest, 1985. 9.

⁵ *Воссоединение Украины с Россией – Документы и материалы в трёх томах*. Москва, 1954. I. 3.

szág keretein belül, így mindkét fél a saját érdekeit szem előtt tartva értelmez(het)te a közöttük kialakult viszony jellegét. Az 1654. évi perejaszlavi egyezmény azóta is számtalan értékelést kapott a historiográfiában, máig vitatott kérdés, hogy 1654-ben Ukrajna kimerítette-e egy szerződőképés állam kritériumait.

A 17. század végi, 18. század eleji „kozák krónikák” szerzői⁶ szerint az önálló Ukrajna képe lebegett Hmelnyickij szeme előtt, amiről csak 1653-ban mondott le a lengyelektől elszenvedett az évi zsvanyeci vereség hatására és ettől kezdve a hetman az Oroszországon belüli autonómia megszerzését és megtartását tűzte ki célul. A 18. század második felében, a 19. század első negyedében az ukrán nemesi történetírók⁷ azonban már egy szót sem említenek a szuverén ukrán állam megteremtéséről, mint lehetséges alternatíváról. Ezen történeti művek többsége az 1840–50-es években jelent meg nyomtatásban, amely évtizedek az ukrán „nemzeti ébredés” időszakát jelezték. A 17. század második felétől az 1840-es évekig publikált ukrán történeti művekben az ukrán „nemesi-nemzeti” koncepció kifomálódásának lehetünk tanúi.

A 19. század 20-as, 30-as éveitől kezdődően új elemként jelentkezett az orosz historiográfiában az ukrán történelem iránt megélnkülő érdeklődés, amit feltehetően az ukrán területeken kibontakozó („nagyorosz” érdekeket fenyegető) nemzeti mozgalom⁸ váltott ki. Mintegy válaszként az ukrán „nemesi-nemzeti” feldolgozásokra, indult meg a 19. század második felében az ukrán témájú orosz történeti munkák publikálása, amelyekre egységesen jellemző, hogy szerzőik nem ismerték fel a Hmelnyickij-mozgalom „nemzeti” vonásait és az Oroszországgal történő „újraegyesítésen” kívül más alternatíváknak (pl. szuverén ukrán állam) nem szentelnek figyelmet, ugyanis meggyőződésük szerint Ukrajna kezdettől fogva predestinálva volt az „orosz útra”.⁹

Az Ukrajna történetét legbehatóbban tanulmányozó M. Hruszevszkij (1866–1934) ukrán nemzeti koncepcióból kiindulva az 1648–54. évi ukránjai eseményeket a „nemzeti újjászületésért”¹⁰ vívott, az egész ukrán társadalmat felölelő népfelkelésnek nevezi, Oroszország és Ukrajna egyesülését pedig a körülmények által kikényszerített, előre el nem tervezett eseménynek tekinti. Az „ukrán nemzeti történetírás atyja”¹¹ úgy tekintett az államra, mint az ukrán nép számára szükséges politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális célok elérésének eszközére, és amellet érvelt, hogy Bogdan Hmelnyickij és a kozák elit legfőbb célja kezdettől fogva a szuverenitás elérése volt, az államiság koncepciója pedig szorosan összefonódott a szuverenitás problematikájával.¹² Hruszevszkij tényként kezelte, hogy Bogdan

⁶ *История русов или Малой России – Сочинение Г. Конисского*. Москва, 1846. 33.; *Летопись Г. Грабянки*. Киев, 1854. 8.; *Летопись С. Величко*. Киев, 1848. 127–128.

⁷ Д. Н. БАНТЫШ-КАМЕНСКИЙ: *История Малой России*. Спб., 1903. 205–208.; Н. А. МАРКЕВИЧ: *История Малороссии. II*. Москва, 1842. 167–168.

⁸ Az Ukrajnában alakuló titkos társaságok programjában a föderációs törekvések mellett még nem merült fel az önálló ukrán állam igénye, mert az ukránok szétszórta éltek az osztrák, orosz és török birodalom területén.

⁹ Sz. SZOLOVIEV: *Oroszország története*. Ungvár, 1895. 206.; В. О. КЛЮЧЕВСКИЙ: *Курс русской истории. III*. Москва, 1957. 115–117.

¹⁰ М. С. ГРУШЕВСКИЙ: *История України-Руси. IX*. Київ, 1906. 610.

¹¹ Vö. VARGA B.: M. Sz. Hruszevszkij, az „ukrán nemzeti történetírás atyja”. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica* 134 (2012) 9–21.

¹² М. С. ГРУШЕВСКИЙ: *Українська самостійність її історична необхідність*. Київ, 1917.

Hmelnyickij hetmansága alatt az ukrán mozgalom sikerei következtében megszületett az ukrán államiság.

Összességében megállapítható: az 1917 előtti ukrán historiográfia abból az alapálláspontból indult ki, hogy Ukrajna számára más lehetséges alternatívák (köztük az önállóság megteremtésének lehetősége) is léteztek az Oroszországhoz történő csatlakozáson kívül, és csak a végső kényszerűség vezette a kozák vezetőket az orosz kötelékbe. Valójában azonban Hrusevszkij az ukrán történetírók nem törekedtek az orosz „birodalmi narratíva” jelentősebb átírására, csupán a tradicionális orosz történelmi sémán belül (amely etnikai hovatarozás szerint az oroszok „alfajának” tekintette az ukránokat) méltóbb helyet kívántak kialakítani az ukránok történelme számára.¹³

A szovjet történetírás keretein belül 1917-től az 1930-as évek közepéig Ukrajna történetének kutatása teljesen háttérbe szorult,¹⁴ de a második világháború után „népi hősokeket” kreáltak az orosz történelem kiemelkedő alakjaiból, ezáltal Bogdan Hmelnyickij alakja is felértékelődött. Az 1654. évi orosz–ukrán egyezmény értékelésénél kezdett elterjedni az „abszolút áldás” teóriája, miszerint az ukránok mintegy áldásként élhették meg az Oroszországgal történő újraegyesülést. Ebbe a sematikus képbe pedig az önálló Ukrajna történelmi alternatívája a legkevésbé sem fért bele.¹⁵

Az ukrán államiság kérdéskörének historiográfiai áttekintésében a legegységesebb képet a Perejaszlvi Rada 300. évfordulójára megjelent munkák alapján kapjuk. Az 1954-ben publikált művekben mintegy tézisszerűen 1) a Hmelnyickij-mozgalmat leegyszerűsítették parasztháborúra, 2) a benne rejlő önállósodási lehetőségeket elhallgatták, 3) Ukrajna önkéntes Oroszországhoz való csatlakozását a „két baráti és testvérnép” újraegyesüléseként értékelték.¹⁶ 1954 után is a sematizmus irányába mutató feldolgozások láttak napvilágot az ukrán mozgalom jellegéről és a benne rejlő lehetőségekről,¹⁷ továbbra is az „összorosz” irányvonal érvényesült. Az 1983-as kiadású „Ukrajna története” mégis új irányt mutat a historiográfiában azáltal, hogy szerzői szerint 1648–54 között a hetmani adminisztratív szervezet kiépülésével elkezdődött az „ukrán feudális államiság”¹⁸ megteremtésének folyamata. Vagyis ebben a műben újra megjelent az ukrán „nemzeti” elem az 1649–54 között kialakult „ukrán önálló államiság” felvetésével és ismét felmerült a függetlenség megszerzésének, az ukrán nemzetállam megalakításának lehetséges alternatívája.

A jelenkori ukrán és orosz historiográfia 1991–2014 között

1991. augusztus 24-én kikiáltották a független Ukrajna megalakulását, amely eseményre az ukrán historiográfia első lépésben úgy reagált, hogy reprint kiadásban jelentették M. Hrusevszkij tízkötetes „Ukrajna-Rusz történetét”, ami gyakorlatilag meghatározta történel-

¹³ Н. И. КОСТОМАРОВ: Мысли о федеративном начале в древней Руси. *Основа* 1861/1. 12–58.; В. Б. АНТОНОВИЧ: *Бесіди про часи козацькі на Україні*. Чернівці, 1897. 6–7.

¹⁴ 1917–1939 között a Szovjetunió legérzékenyebb és legsebezhetőbb pontja Ukrajna lett, ami elsődlegesen magyarázhatja a történetírók „hallgatását” az ukrán témákkal kapcsolatban.

¹⁵ Е. А. КОСЗМИНСКИЙ: *А középkor története*. Budapest, 1943. 86.

¹⁶ И. БОЙКО: *Трёхсотлетие воссоединения Украины с Россией*. Киев, 1954.; В. ГОЛОБУЦКИЙ: *Богдан Хмельницкий – великий сын украинского народа*. Киев, 1954.; В. ДЯДИЧЕНКО–Е. СТЕЦЮК: *Борьба украинского народа за воссоединение Украины с Россией*. Киев, 1954.

¹⁷ В. ГОЛОБУЦКИЙ: *Дипломатическая история освободительной войны 1648–54 гг.* Киев, 1962. 350.

¹⁸ *История Украинской ССР в 10 томах*. Киев, 1983. III. 24.

mük jelentősebb csomópontjainak értékelését. A jelenkori ukrán történetírók, mintegy szakítva a „szovjet sémával”, az ukrán „nemzeti historiográfia” megújítására törekednek. Bogdan Hmelnyickij, mint az általuk „ukrán államalapítónak” nevezett hetman korának előtérbe állításával a független ukrán államiság folyamatosságát kívánják hangsúlyozni. A 17. század közepét az „igazi Rubiconnak” nevezik, amelyet átlépve az ukránok megtették a döntő lépést a függetlenséghez vezető úton¹⁹ azáltal, hogy a Bogdan Hmelnyickij által vezetett 1648–54. évi „összukuran” mozgalom először teremtett nagy történelmi lehetőséget a szuverén Ukrajna kialakulásához.²⁰ A felkelők által elért legfőbb eredménynek az 1649-es zborivi egyezményt²¹ tekintik, amelynek értelmében a kijevei, braclavi és csernyihivi vajdaságokat magába foglaló ún. „Kozák-Ukrajnát”²² autonómnak nyilvánították a lengyel-litván államon belül, ahol kiépülhetett a hetmani adminisztratív szervezet, amely a szuverén ukrán állam csírájának is tekinthető. A kozák vezetőknek pedig Ukrajna látszólagos függetlenségét úgy sikerült magvalósítania, hogy polivazallusi politikát folytatva, szabad akaratából változtatta a „hűbéruait”,²³ ami lehetővé tette, hogy az ukrán állam gyakorlatilag létezen tudjon jogi elismerés nélkül.²⁴

A jelenkori ukrán narratíva egységes álláspontja szerint az Ukrajna önkéntes Oroszországhoz való csatlakozását eredményező 1654. évi perejaszlavi egyezményt követően Hmelnyickij (bár egyre kevesebb esélyt látott rá) továbbra is a tartós ukrán államiság megteremtésén és annak legitimálásán munkálkodott. A hetman politikai tevékenységét méltatva kiemelik, hogy 1654–57 között Hmelnyickijnek sikerült egyesítenie az összes „etnoukrán” területet önálló ukrán államba, és jóllehet magát az orosz cár vazallusának tekintette, mindvégig szuverén kormányzást gyakorolt, aminek legfőbb bizonyítékaként a teljesen önálló diplomáciai kapcsolatok fenntartása értékelhető.²⁵ A polivazallusi politika eredményes alkalmazásának köszönhetően pedig 1657-ig sikerült megszilárdítani Ukrajna geopolitikai helyzetét, mint egy elvileg független államét, amely csak névlegesen függött a térség egyes uralkodóitól.²⁶

Az orosz történetírás a Hmelnyickij-érának és az ukrán államiság problémakörének kezdettől fogva kevés figyelmet szentelt, ami hasonlóképpen elmondható a jelenkori orosz historiográfiára is. Az 1990-es évek elejétől helyeselték az ukrán történetírásnak az „1954-es tézisekre” vonatkozó kemény kritikáját és elismerték annak szükségességét, hogy ezeket

¹⁹ Т. ЧУХЛІБ: *Козаки и монархі – Міжнародні відносини ранньомодерної Української держави 1648–1721 рр.* Київ, 2009. 53.

²⁰ В. СМОЛІЙ–В. СТЕПАНКОВ: *Українська державна ідея XVII–XVIII століть. Проблеми формування, еволюції, реалізації.* Київ, 1997. 48.

²¹ Воссоєдинение, i.m. I. 299–306.

²² СМОЛІЙ–СТЕПАНКОВ, i.m. 24.

²³ О. SUBTELNY: *Ukraine – A History.* Toronto, 2000. 133–134.

²⁴ СМОЛІЙ–СТЕПАНКОВ, i.m. 185.; ЧУХЛІБ, i.m. 54–55.

²⁵ СМОЛІЙ–СТЕПАНКОВ, i.m. 4–5.; О. ЩЕРБАК: *Українське козацтво: формування соціального стану. Друга половина XV – середина XVII ст.* Київ, 2006. 251–252.; ЧУХЛІБ, i.m. 160.; Б. СУЩИНСЬКИЙ: *Козацькі вожді України.* Одеса, 1998. 294.; В. П. ШЕВЧУК–М. Г. ТАРАНЕНКО: *Історія української державності.* Київ, 1999. 199.; М. КРИКУН: *Між війною і радою – Козацтво правобережної України в другій половині XVII-на початку XVIII століття.* Київ, 2006. 13.; Н. ЯКОВЕНКО: *Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України.* Київ, 2009. 354.

²⁶ Г. ПАПАКИН: *Історія державних установ України: Урядуючі інституції та державні установи IX – початку XX ст.* Київ, 2010. 102.

a történelmi axiómákat át kell értékelní. Ugyanakkor történelmileg megalapozatlannak értékelték az ukrán kollégák azon meggyőződését, hogy az „1648–54. évi nemzeti-felszabadító háború célja az önálló ukrán államiság megteremtése és megerősítése lett volna”.²⁷ Az orosz historiográfia egyöntetűen kételkedik továbbá abban is, hogy a perejaszlavi egyezmény megkötésében Bogdan Hmelnyickijt elsődlegesen az „állami függetlenség” eszméje vezérelte volna, és arra a megállapításra jutott, hogy Ukrajna a jogi státuszát tekintve az orosz államon belül autonóm jogállásba került.²⁸

Az orosz–ukrán „párbeszéd” első jelei

Az orosz és az ukrán historiográfia között a „közeledés” első jeleit mutató tanulmánykötet²⁹ 2006-ban került kiadásra Moszkvában, amelyben a Perejaszlavi Rada 350. évfordulójára rendezett 2004. évi konferencián elhangzott előadásokat publikálták.

A. N. Szaharov³⁰ orosz akadémikus a kötethez írt előszavában felhívta a figyelmet arra, hogy mind az orosz, mind az ukrán kutatók el kell, hogy fogadjanak néhány abszolút vitathatatlan tényt: 1) az ukrán és az orosz nép közös történelmi gyökerekkel és államisággal (a Kijevi Russzal) rendelkezik; 2) míg Moszkva a 15. század végére megteremtette az orosz államiságot, addig az ukránok a függetlenedési törekvések nagyon hosszú és rögös útjára léptek; 3) az 1654. évi Perejaszlavi Radával kezdetét vette ugyan Ukrajna Oroszországhoz való csatlakozása, de mai napig is vitatott kérdés a historiográfiában, hogy létrejött-e az ukrán állam, vagy az ukrán területek orosz fennhatóság alá kerültek. Szaharov meggyőződése szerint a Perejaszlavi Rada az orosz–ukrán konföderatív állam alapjait teremtette meg. Az 1654-es esemény történelmi jelentőségét elemző N. M. Rogozsin és G. A. Szanyin orosz történészek cikkében³¹ arról olvashatunk, hogy Bogdan Hmelnyickij számára 1653-ra vált nyilvánvalóvá, hogy az ukrán államiság megvédésének egyetlen lehetősége az Oroszországhoz való közeledés és a két baráti szláv nép közötti konföderatív állam megteremtése lehetett.³² A szintén orosz történész, V. A. Artamonov³³ ugyanitt azt hangsúlyozza, hogy a cári kormányzat kétségkívül az ukrán államiság megszüntetésére törekedett, de a 17–18. századi orosz–ukrán kapcsolatok konfliktusossá alakulását nem csak az ukrán területek ellen irányuló orosz expanzióra lehet visszavezetni. Bogdan Hmelnyickij halála után ugyanis szerinte a gyenge hetmani hatalomban érdekelt kozák vezetők körében az ukrán államiság eszméje fokozatosan elhalt.

²⁷ Л. В. ЗАБОРОВСКИЙ: Переяславская рада и московские соглашения 1654 года: проблемы исследования. In: *Россия-Украина: История взаимоотношений*. ред. А. В. МИЛЛЕР. Москва, 1997. 40.

²⁸ Г. А. САНИН: Антиосманские войны в 70-90-е годы XVII века и государственность Украины в составе России и Речи Посполитой. In: *Россия-Украина*, i.m. 63–66.

²⁹ Бюллетень Научного совета РАН „История международных отношений и внешней политики России” ИРИ РАН. Москва, 2006.

³⁰ А. Н. САХАРОВ: Вступительное слово. In: *История русско-украинских отношений в XVII-XVIII веках*. Москва, 2006. 4–6.

³¹ Н. М. РОГОЖИН–Г. А. САНИН: Россия и Украина в XVI–XVII веках. In: *История русско-украинских отношений*, i.m. 8–14.

³² Уо. 10–11.

³³ В. А. АРТАМОНОВ: *Украино-русская „конвергенция” в последней трети XVII–XVIII вв.* In: *История русско-украинских отношений*, i.m. 21–30.

Ugyanebben a jubileumi kötetben ukrán történészek is publikáltak, akik közül V. N. Horobec tanulmányát érdemes kiemelni, aki abban látja a legnagyobb problémát, hogy az „Oroszország és Ukrajna újraegyesülésének 300. évfordulójára megfogalmazott tézisek sajátos »berlini fallá« váltak a jelenkori ukrán historiográfia számára, amelynek a ledöntésével jöhetett csak létre az új ukrán nemzeti történetírás”.³⁴ Horobec kifejti azon meggyőződését, hogy 1) a két baráti nép történelmi fejlődésének „törvényszerűsége”, 2) a „felszabadító háború” definíció használata, 3) a Perejaszlavi Rada előre elrendelt jellege, 4) az 1654. évi események „újraegyesülésként” értelmezése teljesen idejétmúlt és történetileg megalapozatlan.³⁵ Az ukrán történész szerint Bogdan Hmelnyickij orosz orientációját két fő cél vezérelte: a pravoszláv cár által legitimálni szuverén hetmani hatalmát és jogilag megerősíteni a kozák sztarsina privilegizált státuszát Ukrajnában. Mindezek alapján Horobec arra a megállapításra jut, hogy az 1654. évi orosz–ukrán szerződés a Hetmanátus politikai autonómiáját eredményezte Oroszország keretein belül, de Bogdan Hmelnyickij halálát és a gyengekező hetmanok hatalomra jutását követően az ukrán területek az orosz államon belül már csak közigazgatási autonómiával rendelkeztek.³⁶ Horobec tanulmánya valóban az orosz–ukrán historiográfia közötti közeledés jelet mutatja azáltal, hogy 1654-től kezdve nem önálló ukrán államról, hanem autonóm Ukrajnáról ír.

A 2014-es konfliktus – a távolodás jelei

A 2014-es orosz–ukrán konfliktust követően az ukrán államiság vizsgálatának témakörében az orosz narratíva egyre jobban az 1954-es „tézisekhez” kezdett „visszakanyarodni”. Ennek illusztrálására egy 2015-ben Moszkvában megjelent munkát – „Háború Ukrajnáért és a konotopi csata (1658–1659)”³⁷ – lehet kiemelni. A szerző, I. B. Babulin a műve bevezetésben mint fontos történelmi előzményhez, az 1654. évi eseményekhez nyúl vissza, amikor végbement Ukrajna (szerinte) „inkorporációja”³⁸ Oroszország kereteibe, jóllehet bizonyos autonóm jogkörrel egybekötve. Ezt követően historiográfiai elemzést mutat be az általa kutatott témára vonatkozóan, majd az „ukrán nemzeti történetírás” kritikája következik: Babulin megcáfolja az 1648–54. évi ukrán mozgalom idején létrejött Hetmanátus állam mivoltát.³⁹ Azzal a kérdéssel kapcsolatban, hogy Ukrajna Oroszországhoz való csatlakozása milyen formában történt, Babulin kategorikusan kijelenti, hogy a perejaszlavi egyezmény jogilag nem egyenlő felek és a legkevésbé sem két szuverén állam megegyezését jelentette, ugyanis az orosz kormányzat Ukrajnát sohasem ismerte el önálló állami képződményként.⁴⁰ Az már más kérdés szerinte, hogy Bogdan Hmelnyickij az 1654-ben kezdődő orosz–lengyel háború idején többször is átlépte a számára, mint a Hetmanátus katonai vezetőjének az

³⁴ В. И. ГОРОБЕЦ: *Проблема Переяславской рады 1654 года и украинско-российских отношений второй половины 17 века в современной украинской историографии*. In: История русско-украинских отношений, i.m. 17.

³⁵ Uo. 18.

³⁶ Uo. 20.

³⁷ И. БАБУЛИН: *Борьба за Украину и битва под Конотопом (1658–1659 гг.)* Москва, 2015. 400.

³⁸ Uo. 6.

³⁹ Uo. 19.

⁴⁰ Uo. 40–41.

1654. évi „Márciusi cikkelyekben” megszabott határokat és a gyakorlatban önálló bel- és külpolitikát folytatott.⁴¹

Ugyancsak 2015-ben került kiadásra Moszkvában az „Ukrajna története”⁴² című egyetemi tankönyv, melyhez A. O. Csubarjan, az Orosz Tudományos Akadémia Orosz–Ukrán Történelmi Bizottságának vezetője írt ajánlást. Az orosz akadémikus az ukrán szuverenitás vitás kérdéseivel kapcsolatban azon véleményét fejezi ki, hogy az ukrán identitás és államiság megteremtéséért folytatott harc drámai és rendkívül nehéz volt, arra viszont még csak homályos utalást sem tesz, hogy ez a folyamat meddig tartott és befejeződött-e egyáltalán.⁴³

A könyv II. fejezetét („Ukrán földek az újkorban”) az a T. G. Tairova-Jakovleva jegyzi, aki szerint az ukrainai kozákoknak sikerült a nemzeti identitás hordozóivá válni és sajátos államiságot létrehozni, amelynek mintapéldájaként a Zaporozsjei Szicsset nevezi meg. „A Bogdan Hmelnickij-felkelés. Az Ukrán Hetmanátus megalakulása” című alfejezetben a szerző az 1648–1654. évi eseményeket elemzi, amelyek szerinte nemcsak gyökeres változást eredményeztek az ukránok történelmében, hanem átrajzolták Közép-Kelet-Európa politikai térképét is. Tairova-Jakovleva szerint már 1648 végétől kezdve megfogalmazódott a hetmanban az államiság és a függetlenség gondolata, ami realizálódni látszott a Bogdan Hmelnickij által létrehozott Ukrán Hetmanátus, illetve a Zaporozsjei Had megalakulásában, amely állami képződmény autonóm jogállását a lengyel kormányzat is elismerte az 1649. évi zborovói egyezményben. A szerző diplomatikusan megkerülte az orosz–ukrán kapcsolatrendszer egyik legproblematisabb kérdését⁴⁴ az 1654. évi Perejaszlavi Rada jelentőségére és következményeire vonatkozólag. A máig jelenlévő orosz–ukrán konfliktus gyökereit arra vezeti vissza, hogy 1654-ben mindkét fél másként értelmezte a perejaszlavi egyezményt és a küszöbön álló orosz–lengyel háború miatt átmenetileg kompromisszumot kötöttek egymással. Majd csak Ivan Vihovszkij hetman kormányzását elemezve utal arra, hogy az ukrán hetmanok sohasem rendelkeztek államhatalommal, vagyis a Hetmanátust nem tekinti állami képződménynek.⁴⁵

Összegzés

Annak ellenére, hogy a történelmi múlt ábrázolása az orosz–ukrán viszonyban ellentmondásosnak tekinthető, és Bogdan Hmelnickij megítélése folyamatosan változott az évszázadok során, mind az ukrán, mind az orosz-szovjet historiográfiában (eltérő okokból) egységesen pozitív kép bontakozott ki vele kapcsolatban.⁴⁶ Az ukrán történelmi művekben azért tekintik kiemelkedő államférfinak, mert megteremtette a lehetőségét az autonóm, illetve szuverén ukrán állam létrehozásának. Ugyanakkor az orosz historiográfia abból a

⁴¹ Уо. 44.

⁴² И. ДАНИЛЕВСКИЙ–Т. ТАИРОВА–ЯКОВЛЕВА–А. ШУБИН–В. МИРОНЕНКО: *История Украины*. Москва, 2015.

⁴³ Уо. 2.

⁴⁴ Májig is vitatott kérdés a historiográfiában, hogy Ukrajna önálló államként csatlakozott-e Oroszországhoz, alávetett tartományi helyzetbe került, esetleg vazallusi viszony vagy konföderáció jött-e létre Oroszország és Ukrajna között.

⁴⁵ *История Украины*, i.m. 68.

⁴⁶ Vö. VARGA B.: Bogdan Hmelnickij történelmi szerepének megítélése az ukrán historiográfiában a 17. század közepétől napjainkig. In: *Életutak, életrajzok: Hagyomány és megújulás a szláv népek történelmében és kultúrájában*. VI. Szerk. SZABÓ T.–SZILI S. Szombathely, 2016. 66–85.

meggyőződésből kiindulva, hogy Ukrajna valójában kezdettől fogva predesztinálva volt az „oroszlóra”, azért méltatta a tevékenységét, mert a hetman ezt felismerte és megtette a döntő lépést az Oroszországhoz vezető úton.⁴⁷

Az ukrán államiság kérdéskörében már kevésbé egységes kép bontakozott ki. A rendelkezésre álló források és Bogdan Hmelnyickij kormányzati módszerei ismeretében – érvelnek az ukrán történészek – egyértelműen megállapítható, hogy Ukrajna a 18. század végéig nem egyesült egy államban Moszkvával, hanem a hetmanok hatalma alatt sikerült megőriznie függetlenségét. Az ukrán narratíva alapján tehát a Bogdan Hmelnyickij által vezetett 1648–54. évi „nemzeti-felszabadító háború” során nemcsak az államiság egyes elemei kezdtek kifermődni, hanem maga az ukrán állam jött létre. Az orosz történetírásban Ukrajna önkéntes Oroszországhoz csatlakozása mellett érvelnek, amely eseményt napjainkban is „újraegyesülésnek” nevezik, vagyis a szovjet séma metamorfózisának lehetünk tanúi.

Az orosz és ukrán historiográfiától elvonatkoztatva, objektív szemszögből nézve megállapíthatjuk, hogy az 1654. évi orosz–ukrán egyezmény értelmében Ukrajna elfogadta maga felett a cár fennhatóságát, de megőrizte az önállóság több jogkörét is. Egyetérthetünk azzal a véleménnyel,⁴⁸ amely az 1648–54. évi mozgalmat az első tiszta lehetőségként értékeli az önálló ukrán állam megteremtése szempontjából. A polivazallusi politika⁴⁹ eredményes alkalmazásának köszönhetően a hetmannak 1657-ig sikerült megszilárdítani Ukrajna geopolitikai helyzetét, mint egy elvileg független államét, amely csak névlegesen függött⁵⁰ a térség egyes uralkodóitól.⁵¹

Резюме

БЕАТА ВАРГА

Спорные вопросы украинской государственности в украинской и русской историографии с середины XVII века до наших дней

История вопроса украинской государственности в 17–18 вв. является одной из наиболее политизированных страниц истории Украины. Независимо от того, что Распад Советского Союза и изменение политической ситуации привели к появлению множества работ по этой проблеме, и возникла необходимость новой концепции событий, оценки этого вопроса не претерпели ни в Украине, ни в России значительные метаморфозы. Большинство украинских историков считают, что в ходе „национально-освободительной войны 1648–54 гг.” сложились не „элементы” украинской государственности, а сама государственность. В то же время в современной

⁴⁷ Vö. B. VARGA: Оценка русско-украинских отношений с середины XVII до начала XVIII вв. в современной русской и украинской историографии. In: *Russian Studies in History in the 21st Century*. Eds. GY. SZVÁK–SZ. FILIPPOV–ZS. GYIMESI. Budapest, 2017. 129–139.

⁴⁸ H. S. WATSON: *The Russian Empire 1801–1917*. Oxford, 1967. 7.

⁴⁹ T. CSUHLIB: Ukrán hetmanság – Erdélyi fejedelemség: nemzetközi elismertetés a polivazallusi politika révén. In: *Magyar–ukrán közös múlt és jelen*. Kijev, 2006. 164.

⁵⁰ Bogdan Hmelnyickij 1654–1657 között nominális hűbéri függésben állt az orosz cártól és a török szultántól, miközben kitartóan törekedett az erdélyi és a svéd vazallusi alárendeltség elérésére is.

⁵¹ Vö. VARGA B.: Önállóság, nemzeti identitás és külpolitika Ukrajnában a 17. század közepén. *Világ-történet* 33 (2011/3–4) 149–162.

российской историографии следует вывод, что принятие протектората русского царя над Украиной было добровольным и Переяславское соглашение было именно воссоединением, таким образом возобновилась старая схема „воссоединения Украины с Россией”.

Summary

BEÁTA VARGA

Disputes arising over Ukrainian statehood in Russian historiography from the middle of the 17th century to date

Within the topic of disputes over the Ukrainian statehood, the study presents views on the activities of the “founder of the state”, Khmelnytsky Bohdan, in Ukrainian and Russian historiography from the very beginning to our days. Even though the depiction of history in the context of Russian-Ukrainian relationship might seem to be controversial, and attitudes to Khmelnytsky Bohdan were continuously changing over the centuries, both the Ukrainian and Russian-Soviet historiographies show a positive picture of him (due to different reasons).

Tartalomjegyzék

T. HORVÁTH ÁGNES A császárforumok bikaölő Victoriáinak ikonográfiai háttere.....	3
TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ A <i>De administrando imperio</i> kazár történetei.....	15
BARA PÉTER Egy velencei a Magyar Királyságban? Cerbanus Cerbano és biográfiája	25
B. HALÁSZ ÉVA A fantombánok nyomában – avagy kik voltak a bánok?	43
SZŐCS TIBOR Szabolcs megye archontológiájáról (1310-es évek).....	51
PITI FERENC Kiegészítések az Anjou-kori Oklevéltár XXVIII. kötetéhez (1344).....	67
MIKÓ GÁBOR A formuláskönyv és a leveleskönyv határán Az Országos Széchényi Könyvtár Fol. Lat. 1656. számú kézirata	83
RÁBAI KRISZTINA „...quodlibet folium chartae habet suum signum, per quod significatur, cuius aedificiū aut molendini est charta”	95
VARGA BEÁTA Az ukrán államiság vitás kérdései az ukrán és orosz historiográfiában a 17. század közepétől napjainkig.....	105
KŐFALVI TAMÁS A pécsváradi plébánia katolikus halotti anyakönyveinek 18. századi bejegyzései.....	115
J. NAGY LÁSZLÓ – ABDALLAH ABDEL-ATI AL-NAGGAR Magyarország és az 1967-es arab–izraeli háború (arab és magyar levéltári iratok és a sajtó tükrében)	129